

Munkaértékek vizsgálata két felsőoktatási intézményben

Napjainkban egyre intenzívebben irányul a társadalomtudomány figyelme a munkaerőpiac és a felsőoktatás kapcsolatának kérdéseire. Az e területre vonatkozó kutatások és elméleti tanulmányok arról vallanak, hogy folyamatosan napirenden van a felsőoktatás és a munka világa illeszkedésének – például a diplomás-kibocsátás és a piac befogadóképessége közti egyensúly – vizsgálata, a munkaerőpiacra való átmenet nehézségeinek bemutatása, s lehetséges megoldások keresése, vagy a munkaerőpiac jövőbeli tendenciáinak mérlegelése abból a szempontból, hogy milyen esélyeket biztosít majd a különböző iskolai végzettségű társadalmi csoportok – köztük a diplomások – számára. Mindezek érthetővé teszik, hogy miért is van elengedhetetlenül szükség olyan empirikus vizsgálatokra, melyek a fiatalok szubjektív válaszait is megvizsgálják az új objektív munkaerőpiaci körülményekre. Tanulmányomban egy speciális területet veszek górcső alá: felsőoktatásban tanuló diákok munkaérték-preferenciáit kívánom feltárni egy survey-vizsgálat eredményeinek segítségével.

A kutatásról

A felsőoktatásban tanuló diákok munkaérték-jellemzőinek és a kialakulásukat magyarázó összefüggéseknek a megértéséhez ezúttal a Regionális Egyetem-kutatás¹ kínál terepet, amely egy hátrányos helyzetű térség – Kárpátalja, Partium, valamint Magyarország északkeleti megyéi – harmadfokú képzésének vizsgálatára, továbbá a középfok utáni képzés iránti társadalmi igények megismerésére és jellemzésére szerveződött. A problémakör feltérképezését három munkafázisban végeztük: elsőként az ISCED4, majd – két adatfelvétel erejéig² – az ISCED5 szint vizsgálatával foglalkoztunk. Kutatásunk harmadik fázisában a tanulmányaik befejezéséhez közelítő egyetemi és főiskolai hallgatókat vizsgáltuk, így kérdőívünk összeállításánál prioritást biztosítottunk a fiatalok elhelyezkedéssel kapcsolatos terveit firtató kérdésblokknak, melyben a munkaattitűdök vizsgálatára nemzetközileg elterjedt kérdéstípusok is helyet kaptak. Jelen tanulmányunkban tehát a Debreceni Egyetemen működő Regionális Egyetem Kutatócsoport 2005. tavaszi adatfelvételének eredményeit felhasználva mutatjuk be célcsoportunk munkaerőpiaci tapasztalatainak és munkaérték-választásainak jellegzetességeit. A kutatás ezen – utolsó – szakaszában az ugyancsak ISCED5-ös szinten: a Debreceni Egyetem karain és a Nyíregyházi Főiskolán tanuló hallgatókból vettünk a régió felsőoktatására karonként és nemenként reprezentatív mintát, melynek elemszáma 846 fő³ volt.

1 A Regionális Egyetem kutatást az NKFP (5/0060/2002) támogatta.

2 A 2003/2004-es tanév beiratkozási időszakában egyetemi és főiskolai tanulmányaik küszöbén álló fiatalok körében végeztünk kérdőíves felmérést; a 2004/2005-ös tanév tavaszi félévében az adatgyűjtés célcsoportját a végzésük előtti évükben járó hallgatók alkották.

3 Elemzésünk az adatbázis 2005 őszi lezáró változata alapján készült, s nem szerepel benne a kárpátaljai II. Rákóczi Ferenc Főiskola hallgatóiból vett minta.

A hallgatók munkaérték-preferenciáinak feltérképezésére egy 8 itemből álló, nemzetközileg elfogadott, s csekély változtatásoktól eltekintve ugyanabban a formában alkalmazott kérdéstípust hívtunk segítségül, melyet Magyarországon Medgyesi és Róbert⁴ is használtak munkaattitűd-vizsgálatukban. A szerzőpáros meghatározásában a munkaértékek „*a munka materiális és szubjektív jutalmainak fontosságával kapcsolatos vélemények*”,⁵ s míg a *materiális jutalmak* körébe a magas kereset, az állásbiztonság, az előmenetel lehetősége valamint a rugalmas munkaidő sorolható, addig *szubjektív munkajavadalomnak* a társadalomnak hasznos munka, az érdekes munka és az önálló munkavégzés számít, s végezetül az olyan munka, amellyel másokon segítünk.

A továbbiakban tehát annak a kérdésnek szenteljük figyelmünket, hogy milyen jellegzetességek figyelhetők meg a felsőfokú tanulmányaik befejezése előtt álló hallgatók munkaérték-választásaiban. Hipotéziseink megfogalmazása során azokból a korábbi kutatásokban lefektetett feltételezésekből indultunk ki, hogy a diákok bizonyos demográfiai jellemzői, családjuk társadalmi-gazdasági háttere és tanulmányaik jellegzetességei befolyással bírhatnak arra, hogy hogyan ítélik meg az egyes munkaértékeket. Ennek értelmében tehát a *nem*, a *képzés típusa*, a *korábbi munkatapasztalatok* és a *szülők iskolai végzettsége* mentén kialakított alminták munkaérték-jellemzőit hasonlítottuk össze. Célunk azoknak a különbségeknek a feltérképezése volt, amelyek későbbi, mélyebb értelmezése közelebb vihet a hallgatók munkaattitűdjeinek megértéséhez.

Korábbi munkaattitűd-vizsgálatok tapasztalatai

Saját kutatási eredményeink értelmezéséhez elsőként korábbi munkaérték- és munkaattitűd-vizsgálatok eredményeihez nyúltunk vissza. Az 2. táblázat első oszlopának adatai arról vallanak, hogy az egyes szubjektív és materiális munkajavadalmakat fontosnak tartók arányai alapján milyen sorrend alakult ki a saját mintánkon belül.⁶ A teljes mintában kapott értékeket rangsoroltuk tehát, s a végeredményt összevetettük három magyarországi vizsgálat tapasztalataival.

A korábbi hazai vizsgálatok tanúsága szerint a magyarországi munkavállalók körében 1989 és 1997 között megnőtt az állás biztonságának, a kereset nagyságának és az előrejutás lehetőségének a fontossága, míg a munka társadalmi haszna, másokon segítő jellege, s a munkaidő rugalmassága veszített jelentőségéből – ez utóbbi a legnagyobb mértékben.⁷ A középiskolás diákok körében végzett vizsgálat hasonló eredménnyel zárult: leendő munkájukkal kapcsolatos elvárásaikban a munkával járó anyagi előnyök és biztonság, valamint a munka érdekessége fontosság tekintetében megelőzte a munkaértékekből felállított rangsorban az olyan tényezőket, mint az előrejutás lehetősége, a kedvező munkaidő, vagy a munka társadalmi hasznossága.⁸

4 Medgyesi Márton – Róbert Péter 2000. A munkával való elégedettség nemzetközi összehasonlításban. In: *Társadalmi Riport 2000*. (szerk.: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György) TÁRKI, Budapest, pp. 591–616.

5 Medgyesi Márton – Róbert Péter 2000. A munkával való elégedettség nemzetközi összehasonlításban. In: *Társadalmi Riport 2000*. (szerk.: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György) TÁRKI, Budapest, pp. 591–616.

6 A válaszadóknak az egyes munkaértékeket egy 1–4-ig terjedő skálán kellett pontozniuk, ahol az 1-es azt jelentette, hogy azok egyáltalán nem fontosak a megkérdezett számára, míg a 4-es azt, hogy nagyon fontosak. A táblázatokban azok adatait összesítettük, akik fontosnak vagy nagyon fontosnak értékelték az adott állításokat.

7 Medgyesi – Róbert 2000, i.m.

8 Örkény Antal – Szabó Ildikó 2001. A siker záloga. Magyarországi és romániai középiskolások életstratégiáinak értékei. *Educatio*, 3, pp. 472–492.

1. táblázat: Négy munkaérték-vizsgálat eredményei: az értékek sorrendje, illetve az ezeket fontosnak ítézők aránya

Munkaértékek	Hallgatók,* 2005	Foglalkoztatottak,** 1989	Foglalkoztatottak, 1997	Gimnazisták,*** 2000
Állás biztonsága	1. (97,5)	1. (95,5)	1. (96,5)	3.
Érdekes munka	2. (95,9)	4. (85,0)	3. (87,0)	2.
Magas kereset	3. (95,2)	2. (92,9)	2. (95,4)	1.
Előrejutás	4. (88,1)	8. (66,8)	7. (73,1)	4.
Társadalomnak hasznos munka	5. (77,6)	3. (89,3)	4. (80,3)	6.
Munkája másokon segít	6. (76,4)	5. (77,8)	6. (74,0)	-
Önálló munka	7. (67,6)	6. (77,3)	5. (77,7)	-
Rugalmas munkaidő	8. (40,2)	7. (70,9)	8. (49,5)	5.

*A Regionális Egyetem kutatás 2005. évi adatfelvételében lekérdezett egyetemi és főiskolai hallgatók választai alapján.

** 1989-ben 1000 fős, a 18 éven felüli népességet több szempont alapján is reprezentáló mintán végezték el a vizsgálatot, melyből 601 fő volt a foglalkoztatottak száma, 1997-ben pedig 1500 megkérdezett között 626 fő volt foglalkoztatott. Az itt közölt adatok a felvétel idején munkahellyel rendelkezőkkel kapcsolatban elvégzett elemzésekből származnak (Medgyesi – Róbert 2000).

*** Az oszlopban látható adathiányok oka, hogy az adott munkaértékekre az idézett kutatás nem kérdezett rá. Fontos szem előtt tartanunk továbbá, hogy a tanulmány szerzői az egyes értékek átlagpontszámával dolgoztak – ezért nem szerepelnek megoszlási adatok az értékek sorrendjét jelző számok mellett –, s a kétféle adatfeldolgozási módszerekből adódó eltérések miatt csak alapvető tendenciák megfogalmazására van módunk (Örkény – Szabó 2000).

Amint látható, saját mintánk eredményei szoros kapcsolatot mutatnak a korábbi vizsgálati tapasztalatokkal abban az értelemben, hogy a megkérdezettek – s ettől csak a foglalkoztatottakról 1989-ből rendelkezésünkre álló adatok térnek el kissé – az állás biztonságát, a magas keresetet és a munka érdekes voltát tartották az általuk ideálisnak tartott munka legfontosabb jellemzőinek. Az adatokból ugyanakkor generációs különbségek is kiolvashatók. Talán nem véletlen, hogy a gimnazisták és az egyetemi-főiskolai hallgatók mintájában a végzett tevékenység érdekessége – mely egyébként a legtöbbek által fontosnak ítélt szubjektív munkajavadalom – került az élcsoport második helyére, míg a két korábbi vizsgálatban a felnőtt korú munkavállalók állásfoglalása alapján a középmezőnyben végzett.

Szintén figyelemreméltó, hogy az állásbiztonság kitüntetett helyre került a két „idősebb” mintában, ám a gimnazisták válasza nyomán csupán a harmadik helyre sorolódott. E különbségek hátterében valószínűleg az húzódik meg, hogy mind a foglalkoztatottak, mind az egyetemisták szélesebb körű ismeretekkel rendelkeznek a munkaerőpiaci folyamatokról, s a munkavállalás aktuális körülményeiről, illetve az első esetben az a tendencia, hogy az egyéni előnyöket jelképező munkaértékek egyre hangsúlyosabbá válnak a közösségi célok rovására a felnőtt munkavállalók körében is, s még inkább a náluk fiatalabb generációknál.⁹ Az előrejutás, mint érték például a negyedik helyen szerepel a gimnazisták és felsőfokú tanulmányaikat végzők értékválasztásaiban, míg a foglalkoztatottak mintáiban az utolsó helyek egyikén, bár – 8 év alatt, több százalékponttal „javítva” korábbi eredményén – a nyolcadikról a hetedik helyre emelkedett ebben a csoportban is. Csökkeni látszik viszont a munka társadalmi hasznának fontossága, mint ahogyan azon lehetőségé is, hogy az egyén munkájával másokon segítsen.

⁹ Örkény Antal – Szabó Ildikó 2001, i.m.

A hallgatók korábbi munkatapasztalatai

Fordítsuk figyelmünket ezek után az elemzési szempontjainkként választott négy dimenzióban megfigyelt szignifikáns különbségekre. A statisztikailag is jelentős eltérések értelmezése előtt – azokat mintegy előkészítve – fontos megismernünk az általunk vizsgált hallgatók legfontosabb munkaerőpiaci jellemzőit.

Mintánk végzés – és diplomaszerezés – előtti tanévében járó egyetemi és főiskolai diákjainak mindössze 12,4 százaléka végzett rendszeresen, s további 32 százaléka alkalmasszerűen fizetett munkát; 53 százalék volt ezzel szemben azok aránya, akik felsőfokú tanulmányaik alatt nem dolgoztak.¹⁰ A rendszeresen vagy alkalmasszerűen keresőtevékenységet folytató 393 főnek is csupán 12,8 százaléka talált *mindig*, s 25,2 százaléka *többnyire* tanulmányaihoz kapcsolódó munkát, ám 62 százalékuk esetében a munkavégzés nem tanulmányi területükkel összhangban történt. Ez abban az esetben is elgondolkodtató arány, ha a munkát vállaló diákoknak csak viszonylag kis hányada említette a munkavállalás okaként, hogy szakmai ambíció, esetleg önmegvalósítás vezérelte, amikor dolgozni kezdett. A 2. táblázat adatai azt mutatják, hogy milyen motiváló tényezők voltak a legjellemzőbbek az általunk vizsgált hallgatói mintában a tanulmányaik alatt munkát végző fiatalok körében.

2. táblázat: Az egyetem alatti munkavállalás okai a tanulmányaik alatt rendszeresen vagy alkalmasszerűen fizetett munkatevékenységet végzők körében

Tanulmányok alatti munkavállalás okai	%	Érvényes válaszok száma (100%)
Anyagi kényszer miatt	44,3	386
Anyagi függetlenség a szülőktől	41,1	387
Tapasztalatszerzés miatt	31,1	387
Önmegvalósítás miatt	18,2	384
Felkérés miatt	16,9	385
Szakmai ambíció miatt	15,4	384
Kötelező szakmai gyakorlat	6,8	384

Látható, hogy a diákok munkavállalásának hátterében többnyire valamilyen anyagi helyzetre visszavezethető szempont állt: a pénzügyi szükségszerűséget vagy a szülőktől való anyagi függetlenség vágyát nevezték meg legnagyobb arányban a fiatalok munkavégzésük okaként. Más összefüggésben is azt láthatjuk, hogy azok végeztek szignifikánsan is nagyobb arányban fizetett munkát, akik családjukat – vagyoni helyzetének subjektív megítélése alapján – inkább a szegényebbek közé sorolták lakóköznyezetükben, illetve akik szüleik háztartásának anyagi gondjairól számoltak be (3., 4. táblázat).

A megkérdezés idején a válaszadók 19 százaléka végzett keresőtevékenységet, szignifikánsan többen a szegény és/vagy anyagi gondokkal küzdő családok gyermekei köréből.¹¹ Láthattuk tehát, hogy az általunk vizsgált hallgatók tanulmányok alatti munkavállalását sokféle okra vezethetjük vissza, ám a legjellemzőbb ezek közül az anyagi rászorultság, s

¹⁰ A FIDÉV-vizsgálat adatai szerint az 1999-ben végzett fiatalok 30 százaléka végzett rendszeresen fizetett munkát nappali tanulmányai alatt.

¹¹ A vagyoni helyzet objektív mérésére alkalmazott változónk kapcsán nem találtunk szignifikáns különbségeket a munkatapasztalattal rendelkezők vagy nem rendelkezők körében.

a munkavégzés, mint az élet teljesebbé tételének vagy a szakmai fejlődésnek az eszköze sokkal kevésbé jellemző körökben.

3. táblázat: A tanulmányok alatti munkavégzés jellemzői a kibocsátó család szubjektív vagyoni besorolása alapján képzett csoportokban, %

Fizetett munkát...	Jómódú	Átlagos vagyoni helyzetű	Szegényebb
Rendszeresen végzett	10,4	11,8	15,8
Alkalmoszerűen végzett	22,6	33,9	30,5
Nem fizetett munkát végzett	3,5	2,3	0,0
Nem végzett	63,5	52,1	53,7
Érvényes válaszok száma (100%)	115	576	95

A chi-négyzet * szinten szignifikáns (*= sig: 0,05–0,01; **= sig: 0,01–0,001; ***= sig kisebb, mint 0,001); vastagon szedjük a nagyobb értékeket itt és a további táblázatokban.

4. táblázat: A tanulmányok alatti munkavégzés jellemzői a kibocsátó család anyagi helyzetének szubjektív megítélése alapján képzett csoportokban, %

Fizetett munkát...	Nincsenek anyagi gondok	Vannak anyagi gondok
Rendszeresen végzett	11,0	15,5
Alkalmoszerűen végzett	29,0	37,5
Nem fizetett munkát végzett	3,6	0,0
Nem végzett	56,4	47,0
Érvényes válaszok száma (100%)	535	232

A chi-négyzet * szinten szignifikáns.

A munkatapasztalatok hatása

A tanulmányok alatt végzett keresőtevékenység hatásának vizsgálata azért fontos, mert a campus és a munka világa ma már gyakorlati értelemben is egyre inkább összefonódik,¹² s a szocializáció során kialakított munkaattitűdöket a munkaerőpiaci tapasztalatok befolyásolhatják, alakíthatják. Bár alapvetően a végzés utáni munkába állás, és az ezt követő tartós munkaerőpiaci jelenlét hozhat döntő változást abban a tekintetben, hogy a fiatalok hogyan vélekednek az egyes munkaértékek fontosságáról, s milyen attitűdökkel viszonyulnak a munkavégzéshez, formáló hatása akár már az egyetemi-főiskolai évek alatt végzett munkatevékenységnek is lehet. Szem előtt tartva a hallgatói munkavégzés jellegzetességeit – a diákok számára kínált munkák gyakran alacsony színvonalát, megterhelő és alig jövedelmező voltát, s a fiatalok kiszolgáltatottságát –, továbbá azt a feltevést, hogy a munkaerőpiaci tapasztalatok hatására csökkennek a munkavállalók elvárásai,¹³ úgy véljük, hogy a munkatapasztalatokkal rendelkező hallgatók társaikhoz képest nagyobb arányban tartják majd fontosnak az állás biztonságát, s kisebb mértékben a munkával szereshető keresetet.

Vessünk ezek után egy pillantást arra, hogy a munkatapasztalatok alapján képzett almintáinkban a munkaértékek fontosságának megítélése kapcsán mely itemeknél találtunk

12 Kozma Tamás 2004. A munkavállalók és munkaadók világa. In: *Kié az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, pp. 184–198.

13 Lowe, Graham S. – Krahn, Harvey 2000. Work Aspirations and Attitudes in an Era of Labour Market Restructuring: A comparison of two Canadian youth cohorts. *Work, Employment & Society*, 1, pp. 1–22.

szignifikáns eltéréseket (9. táblázat, Függelék)! Eredményeink azt mutatják, hogy egyetlen esetben sem. A munkatapasztalattal rendelkezők – azaz a felsőfokú tanulmányaik alatt rendszeresen vagy alkalmasszerűen fizetett munkát végzők – és a keresőtevékenységet nem folytatók munkaérték-preferenciái nem tértek el jelentős mértékben egymástól. El kell tehát vetnünk azt a hipotézisünket, mely szerint a munkaerőpiaci tapasztalatok elvárásokat nivelláló hatására a munkával elérhető magas keresetet kevésbé, az állás biztonságát azonban nagyobb arányban tartják majd fontosnak a munkatapasztalatokkal rendelkező fiatalok. Eredményeink elgondolkodtatóak, hiszen – mint láthattuk – a munkavállalásra elsősorban az anyagi szükségesség vezeti a fiatalokat; ez pedig – hipotéziseink újragondolása mellett – mindenképpen azt valószínűsítene, hogy a munkával elérhető keresetek nagyságának fontossága terén lesz különbség az alminták között. Egy másik kérdés kapcsán találtam is eltéréseket: a munkatapasztalatokkal nem rendelkezőkhöz képest az alkalmasszerűen vagy rendszeresen dolgozók között jóval nagyobb volt azok aránya, akik bizonyos összeg alatt nem vállalnának el egy munkát. Kontrollváltozóként e ponton bevontam az elemzésbe az általános értékblokkunknak azon elemét, mely az *anyagi javak*, a pénz fontosságára kérdez rá: itt sem volt szignifikáns eltérés a két csoport között.¹⁴ Érdekes megfigyelnünk végül, hogy – bár statisztikailag nem magyarázható a különbség – az önállóságot a másik csoporthoz viszonyítva nagyobb arányban tartották fontosnak munkát vállaló hallgatóink, a munka társadalmi hasznát és mások segítségét viszont kisebb mértékben. Mindezek a tényezők arra utalnak, hogy további vizsgálódások több lényeges eltérést is feltárnának a munkatapasztalatokkal rendelkezők és nem rendelkezők között, ám a munkaértékek vonatkozásában markáns különbségekre nem bukkantunk.

A szülők iskolai végzettsége

Korábbi kutatások eredményei arról tanúskodnak, hogy a szülők iskolai végzettsége jelentős befolyással bír a fiatalok – különösen a 15–29 éves korosztály – értékrendszerére.¹⁵ Egy felsőfokú tanulmányaikat végzők körében végzett vizsgálat pedig arra világított rá, hogy bizonyos – bár nem jelentős mértékű – különbségek figyelhetők meg a diplomás szülők gyermekei és az elsőgenerációs értelmiségiek között annak tekintetében, hogy egyes – a társadalomban és a családi közegben jelen lévő – értékeknek mekkora fontosságot tulajdonítanak a sikeres életpálya megvalósításának vonatkozásában, valamint hogy a fiatalok számára elsődlegesen a család szolgál karriermintával.¹⁶ A két kutatás tapasztalatai együttesen azt mutatták, hogy az iskolai végzettség emelkedésével nő azok száma, akik kritikusan szemlélik szüleik életét, ám a magasan iskolázott szülők gyermekei nagyobb arányban fogadják el a családjuk által képviselt életstílust és értékeket. A diplomás és a diplomával nem rendelkező szülők munkaerőpiaci tapasztalatainak feltételezett különbségeit alapul véve úgy gondoltuk, hogy mintánkban az elsőgenerációs értelmiségiek nagyobb arányban tartják majd fontosnak a materiális munkaértékeket: az állás biztonságát, az előrelépés lehetőségét és a magas keresetet, azok a hallgatók pedig, akiknek családjában

¹⁴ Ebben a kérdésblokkban is 1–4-ig kellett osztályozni az értékeket; az 1-es azt jelentette, hogy a megkérdezett egyáltalán nem tekintette fontosnak, a 4-es pedig azt, hogy nagyon fontosnak tartotta a szóban forgó értéket.

¹⁵ Bauer Béla 2002. Az ifjúság viszonya az értékek világához. In: *Ifjúság 2000.* (szerk.: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László) Nemzeti Ifjúságkutatás Intézet, Budapest, pp. 202–219.

¹⁶ Ferenczi Zoltán 2003. Az elsőgenerációs értelmiség kialakulásának sajátosságai. *Statisztikai Szemle*, 12, pp. 1073–1089.

legalább az egyik szülő rendelkezett felsőfokú végzettséggel, az érdekes munkát és az önálló munkavégzést részesítik majd előnyben a másik csoporthoz képest.

Mielőtt a diplomás és felsőfokú végzettséggel nem rendelkező szülők gyermekeinek munkaérték-jellemzőit megvizsgálánánk, nézzük meg, hogy milyen munkaerőpiaci tapasztalatokkal és vagyoni helyzettel írhatóak le a kibocsátó családok a két csoportban.

5. táblázat: A szülők munkaerőpiaci aktivitása együttes iskolai végzettségük szerint, %

Dolgoznak-e a szülei?	Nem diplomás szülők	Legalább az egyik szülő diplomás
Igen, mindkettő	57,8	73,5
Csak az egyikük	31,7	20,1
Egyik sem	10,5	6,3
Érvényes válaszok száma (100%)	448	363

A chi-négyzet * szinten szignifikáns.

Az 5. táblázat adatai alapján megállapíthatjuk, hogy azokban a családokban, ahol legalább az egyik szülő felsőfokú végzettséget szerzett, sokkal nagyobb volt az aktív keresők aránya. Természetesen nem szabad elfelejtenünk, hogy a szülők sokféle okból fakadóan maradtak távol a munkaerőpiactól, ám – épp ennek következtében – e tényezőknek az elemzés során felbukkanó, munkaérték-ítéletekre gyakorolt eltérő intenzitású hatásait nem tudtuk volna értelmezni. Alapvetően elmondható, hogy a munkanélküliek aránya nagyon kicsi volt mindkét csoportban.

6. táblázat: A család vagyoni helyzetének szubjektív megítélése a szülők együttes iskolai végzettsége szerint, %

Család vagyoni státusa	Nem diplomás szülők	Legalább az egyik szülő diplomás
Inkább jómódú	10,3	19,1
Inkább átlagos	72,6	69,6
Inkább szegényebb	14,2	8,6
Nem tudja megítélni	2,9	2,8
Érvényes válaszok száma (100%)	445	362

A chi-négyzet * szinten szignifikáns.

Amennyiben a szubjektív besorolást mérvadónak tekintjük a kibocsátó család vagyoni helyzetével kapcsolatban, úgy el kell fogadnunk, hogy a diplomás szülők gyermekei nagyobb arányban élnek jómódban, míg az elsőgenerációs értelmiségi hallgatóink szegénységben (6. táblázat). Mindennapi anyagi gondokkal is nagyobb mértékben küzdenek ez utóbbi csoportban: a megkérdezettek 35,9%-a, szemben a magasabban képzett szülők gyermekeivel, akiknek 23%-a vallott ilyen jellegű problémákról.

Azt láthatjuk tehát, hogy azok a fiatalok, akiknek családjában legalább az egyik szülő diplomás, sokkal kedvezőbb helyzetben vannak társaikkal: kisebb arányban tapasztalhatták meg, hogy szüleiknek munkaerőpiaci nehézségekkel kellene szembenézniük, s kedvezőbb anyagi körülmények között élnek. Hipotéziseink ellenőrzése előtt vessünk még egy pillantást arra, hogy vajon mintánkban is érvényesül-e az a tendencia, mely szerint a magasabban iskolázott szülők gyermekei elfogadóbbak a szülők által nyújtott mintával szemben (7. táblázat).

Valóban úgy tűnik, hogy azokban a családokban nyilatkoztak a fiatalok elismerőbben szüleik életéről, ahol legalább az egyik szülő rendelkezett felsőfokú végzettséggel.

7. táblázat: A szülők életmódjának elfogadása együttes iskolai végzettségük függvényében, %

Megfelel-e elképzeléseinek a szülei élete?	Nem diplomás szülők	Legalább az egyik szülő diplomás
Igen	29,9	38,6
Inkább igen	17,1	20,4
Nem	21,6	16,2
Inkább nem	18,6	11,8
Anyjáié igen	3,8	4,1
Apjáié igen	0,4	1,1
Nem tudja	8,5	7,7
Érvényes válaszok száma (100%)	445	363

A chi-négyzet * szinten szignifikáns.

A fentiek ellenére az egyes munkaértékek fontosságának megítélésében a szülők iskolai végzettsége sem hozott szignifikáns különbségeket: az elsőgenerációs értelmiségiek családjában tapasztalható kedvezőtlenebb munkaerőpiaci és anyagi-vagyoni helyzet nem járt az olyan materiális munkaértékek felértékelésével, mint a magas kereset vagy az állás biztonsága. A másik oldalról: a diplomás szülők gyermekei sem ítélték nagyobb arányban fontosnak az érdekes vagy önálló munkát – bár a munkaértékek osztályozásának átlagpontszámait kapcsán már megállapítottuk, hogy az utóbbi munkajuttatás ebben a csoportban kapta a legmagasabb pontértéket. Ellenőrzésképpen itt is megvizsgáltuk, hogy az általános értékblokkunkban szereplő, az anyagiak és a pénz fontosságát firtató megállapítást milyen arányban sorolták a fiatalok a fontos vagy nagyon fontos kategóriába, ám akárcsak a munkatapasztalatok esetében, a szülők együttes iskolai végzettségének viszonylatában sem tapasztaltunk markáns, statisztikailag igazolható különbségeket.

A képzés jellege

Az egyetemi és a főiskolai képzés közötti különbségtétel azért került be az elemzés dimenziói közé, mert korábbi vizsgálatok tapasztalatai szerint a két csoport között jelentős különbségek vannak nem csupán az elhelyezkedési esélyek terén, hanem például abban is, hogy milyen mértékben veszik figyelembe a fiatalok – továbbtanulásukról döntve – a választott szakma iránti munkaerőpiaci keresletet, a munkanélkülivé válás kockázatát, s a végzettséggel elérhető fizetés nagyságát. Az egyetemi képzésre jelentkezők – a diplomás pályakezdők életpályáját vizsgáló FIDÉV-kutatás szerint – nem vették figyelembe az adott karon végzettségű pályakezdő munkanélküliségi rátáit, s fizetési várakozásaikat a kereseti megoszlás felső tizedébe sorolódó pályakezdő keresetekhez igazították. Azok a fiatalok azonban, akik a főiskolai képzést választották, jelentkezésükkor az adott karon végzők átlagos keresetével kalkuláltak, s tekintettel voltak az adott tudományterületen főiskolai végzettséget szerzők milyen valószínűséggel válnak pályakezdő munkanélküliséggé.¹⁷ Egy másik megfigyelés szerint – bár az egyetemi diploma megszerzése nagyobb

¹⁷ Jelentés a felsőoktatás nappali tagozatán 1999-ben végzett fiatal diplomások munkaerőpiaci életpályá-vizsgálatának eredményeiről. BKÁE Emberi Erőforrások Tanszék, FIDÉV Kutatócsoport, Budapest, 2001. szeptember.

humántőke-befektetéssel jár – ez nem feltétlenül térül meg, ha a végzettség tényleges, munkaerőpiaci értékét vesszük figyelembe. Noha ugyanis főiskolai végzettséggel alapvetően alacsonyabb pályakezdő keresetre számíthat az egyén, a közgazdasági, informatikai vagy műszaki szakirányokon szerzett főiskolai diploma pénzben mért értéke jóval nagyobb, mint bizonyos tudományterületek egyetemi szintű képzéseié.¹⁸ Mindebből az következhet, hogy az egyetemi képzésben résztvevők számára a magas kereset, a főiskolai hallgatók számára pedig az állás biztonsága lesz fontosabb érték a másik csoporthoz viszonyítva, ám a képet nem pusztán a képzés szintje árnyalja majd, hanem az is, hogy milyen szakcsoportban tanulnak a diákok. Feltételezhető például, hogy a szociális területen tanulók számára fontosabb lesz, hogy munkájuk másokon segítőkész és a társadalomnak hasznos legyen, míg a magas piaci értékű diplomára számítóknak magasabb jövedelemre, és előrejutásra vágnak inkább.

A képzési szintek szerint bontott alminták esetében azt láthatjuk, hogy a főiskolások szignifikánsan nagyobb arányban tartották fontosnak, illetve nagyon fontosnak a magas keresetet és a munkahelyi előrejutás lehetőségét, míg az egyetemisták számára az állás biztonsága volt valamivel fontosabb érték – azaz éppen az ellenkezőjét tapasztaltuk annak, amit vártunk. Hipotéziseink első körét el kell tehát vetnünk, s tovább kell lépniük az értelmezés folyamatában az egyes szakcsoportok munkaérték-minősítéseinek szemrevételezése irányába. A hallgatóink tudományterületek és képzési szintek szerinti besorolásához a FIDÉV-vizsgálatból (2001) átvett kategóriarendszert használtuk.¹⁹

A nyolc munkaértékből hat esetben találtunk szignifikáns eltérést a szakcsoportok szerint bontott mintában; az önálló munka és az érdekes munka fontosságának megítélésében nem volt jelentős különbség a más-más tudományterületen tanuló fiatalok között. A változatosságot kínáló, érdekes munka egyöntetűen pozitív megítélésére magyarázatul szolgálhat az a közelmúltbeli vizsgálat nyomán született megállapítás, mely szerint a szakmai identifikáció kezdetén a fiatalok munkáról kialakult képében általában a végzett tevékenység örömfunkciója és a munka individuális értékei dominálnak.²⁰

Korábbi – a Super-féle kérdőívvel végzett – munkaérték-vizsgálatok érdekes tapasztalata volt, hogy a hasonló képzési profilú intézményekben tanuló diákok által fontosnak tartott munkaértékek és az ezekből felállított rangsorok csupán csekély mértékben különböztek egymástól. Ebből a kutatók arra következtettek, hogy a munkaérték-preferenciák a szak- és szakmaválasztással szoros összefüggést mutatnak. Az altruista, mások javát kereső gondolkodás például sokkal nagyobb arányban volt jellemző a szociális vagy egészségügyi területen tanuló diákokra, s az állás biztonsága is az ő körükben kapott nagyobb hangsúlyt. A mun-

18 Róbert Péter 2004. Felsőoktatás és munkaerőpiac. In: *IFM Humán Erőforrás háttér tanulmányok*. TÁRKI, Budapest, március.

19 A kategóriarendszert annyiban igazítottuk a saját mintánkhoz, hogy az idegennyelvi szakirányon tanulókat összevontuk a bölcsész egyetemi (E) és bölcsész főiskolai (F) képzésben résztvevőkkel, s az agrár és informatikai egyetemi-főiskolai képzésben részesülőket együttesen kezeltük – tettük mindezt azért, hogy kategóriánként kedvezőbb elemszámokat kapjunk. A FIDÉV vizsgálatban minden olyan szakcsoport bekerült az elemzésbe, amelyben az elemszám meghaladta a 40 főt – ebben a tanulmányban a kisebb elemszámú csoportokat is megőriztük, részint, mert jóval kisebb mintával dolgoztunk, részint, mert árnyaltabb képet szerettünk volna kapni a hallgatói munkaérték-jellemzőkről. Ily módon a következő szakcsoportokat vizsgáltuk: agrár, bölcsész E, tanító/óvodapedagógus, informatikai, műszaki, egészségügyi E, jogi, közgazdasági E, szociális, természettudományi E, bölcsész F, egészségügyi F, közgazdasági F.

20 Fónai Mihály – Zolnai Erika – Kiss János 2005. A hallgatók munkaérték-preferenciái. In: *Régió és oktatás – európai dimenzióban* (szerk.: Pusztai Gabriella) Doktoranduszok Kiss Árpád Közhazsnú Egyesülete, Debrecen, pp. 190–203.

kahelyi hierarchiában betöltött hely és az anyagiak fontosságát ezzel szemben a műszaki, az agrár és a közgazdaságtudományi területen tanuló fiatalok ítélték nagyobbak.²¹

8. táblázat: Munkaértékek megítélése az egyes szakcsoportokban, % (*: a chi-négyzet szerinti szignifikáns kapcsolat erőssége)

Szakcsoport	N	Magas kereset***	Biztos állás***	Előre-jutás***	Rugalmas munkaidő*	Mások se-gítése***	Társadal-milag hasz-nos***
Agrár	59	100,0	98,3	93,0	43,1	71,2	69,0
Bölcész E	93	94,6	96,8	81,5	44,1	74,2	79,6
Tanító, óvodapedagógus	45	93,3	97,8	77,8	20,0	80,0	77,8
Informatikai	42	97,6	92,8	90,5	40,5	54,8	69,0
Műszaki	101	89,0	95,0	87,9	41,6	67,3	71,0
Egészségügyi E	31	93,5	100,0	74,2	19,4	100,0	100,0
Jogi	24	95,8	91,7	83,3	50,0	79,2	87,5
Közgazdasági E	31	100,0	96,8	93,5	32,3	45,2	64,5
Szociális	33	100,0	100,0	97,0	57,6	93,9	84,8
Természettudományi	106	89,6	100,0	84,0	38,7	83,0	80,0
Bölcész F	91	98,8	96,7	87,6	40,6	80,2	80,2
Egészségügy F	47	97,8	100,0	87,2	44,7	100,0	95,7
Közgazdasági F	133	97,0	98,5	98,5	41,4	72,7	71,4

Látható, hogy saját mintánkban a végzésük után magas piaci értékű diplomát szerzők – a közgazdasági és informatikai szakcsoportban tanulók – valóban nagyobb arányban tartották fontosnak a magas keresetet; kivételt ez alól csak a műszaki főiskola hallgató jelentettek. Érdekes azonban, hogy a bölcész és egészségügyi főiskolai, továbbá a szociális képzésben résztvevők között is sokan ítélték fontosnak ezt a munkajavadalmat. Mivel a magas kereset fontosságának megítélésével kapcsolatos ellentmondások eddig már többször előbukkantak, álljunk meg itt egy pillanatra. Egyetlen biztos megállapítást tehetünk: a munkavégzéssel elérhető jövedelem nagysága általában kiemelkedő jelentőségű a diákok számára. E mögött pedig talán nem is kell speciális okokat feltételeznünk, elegendő annyit látnunk, hogy az anyagi javak és a pénz a magyar társadalom értékrendjében alapvetően kitüntetett helyen szerepel, s ez nyomhatja rá a bélyegét az egyetemi-főiskolai hallgatók véleményére is.

Az a feltevésünk viszont egyértelműen beigazolódott, hogy a munkaerőpiac által magasra értékelt diplomák leendő birtokosai szignifikánsan magasabbra értékelték az előrejutás lehetőségét társaikhoz képest. A rugalmas munkaidő fontosságát markánsan kisebbre becsülték a tanító-óvodapedagógus és az egészségügyi egyetemi szakcsoportban tanulók, amiben talán leendő szakmájuk jellegzetességeinek ismerete játszhatott szerepet. Az, hogy munkájukkal másokon is segíthessenek, az egészségügyi egyetemi és főiskolai képzésben és a szociális területen tanulók számára kiugróan nagyobb arányban volt lényeges szempont, s ez újra korábbi várakozásainkat igazolta. Fontos ehhez hozzátennünk, hogy ez a munkaérték éppen a közgazdasági egyetemet végzők körében és az informatikusoknál érte el a legrosszabb eredményt. A társadalom számára hasznos munka eseté-

21 Fónai – Zolnai – Kiss 2005, i.m. Szekeres Melinda 1988. Az értelmiségképzés esélyei. Kandidátusi értekezés. Debreceni Egyetem Szociológia Tanszék, Debrecen. Kézirat.

ben az iménti kép ismétlődött meg, kiegészülve azzal, hogy ez a munkajavadalom a jogi szakcsoportban tanulók számára is fontos volt.

A munkaérték-preferenciák szakmacsoportok szerinti bontás alapján végzett vizsgálata érdekes, és az előzetes kutatói megfigyelésekhez illeszkedő tendenciát tárt fel; kérdéses marad azonban továbbra is az ok-okozati kapcsolatok iránya, az tehát, hogy a fiatalok munkával kapcsolatos értékrendje már a pályaválasztásuk pillanatában eldöntött kérdés-e, vagy a felsőfokú tanulmányaik alatt formálódik-e ki.

A férfi és női hallgatók munkaértékei

A közelmúlt munkahelyi életpálya-vizsgálatai bizonyítják, hogy jelentős eltérések vannak a férfiak és a nők között abból a szempontból, hogy milyen értékeket kötnek a karrier fogalmához, s annak tekintetében is, hogy mennyire képesek saját értékítéleteiket érvényre juttatni a munkaerőpiaci értékítéletekkel szemben. A különbségek a kutatói vélemények szerint a két nem hagyományos társadalmi szerepeire és az eltérő szocializációs mintákra vezethetők vissza. Ezek eredményeként a férfiak számára a hatalom és a pénz a sikeresség fokmérője, míg a nők számára nagyobb fontossággal bír az érzelmi kiegyensúlyozottság, vagy a munkahelyi interperszonális viszonyok kielégítő volta. A két nem közti eltérések a karriermotívumok terén is megnyilvánulnak: a nők karrierválasztásában az érzelmek, a férfiakban az érdek dominál. Fontos emellett kiemelnünk, hogy a nők munkaerőpiaci helyzete is eltérő képet mutat a férfiakétól: életpályájukon nagyobb a munkanélkülivé válás kockázata, s nagyobb eséllyel alkalmazzák őket a csekély biztonságot nyújtó atipikus foglalkoztatási formák valamelyikében.²² Az előbbieket értelmében azt várhatjuk, hogy a nők fontosabbnak tartják majd, hogy későbbi munkájuk társadalmilag hasznos legyen, s általa segíthessenek másokon, ugyanakkor a munka érdekességét és az állás biztonságát is magasabbra értékeli majd. Feltételezéseink szerint a férfiak körében ezzel szemben a munkatevékenységgel elérhető kereset nagysága, az önálló munkavégzés, valamint munkahelyi előrelépés lehetősége tesz szert nagyobb jelentőségre.

A legtöbb szignifikáns különbségre a férfi és a női hallgatók munkaértékeinek összehasonlítása során bukkantunk: a vizsgált nyolc munkajavadalomból hat esetben mutatkozó statisztikailag többnyire jelentősnek tekinthető eltérés. Táblázatunk adatai alapján hipotéziseink egyikét el kell vetnünk, hiszen a férfiak számára valamivel kevésbé fontos a munkával elérhető kereset nagysága. Az általános értékközpontban szereplő, s az *anyagi javak, pénz* fontosságának megítélését kérő item vizsgálata alapján ugyanerre az eredményre jutunk: a férfihallgatók 88,5 százaléka, a nők 90,5 százaléka tartotta ezt az értéket fontosnak, vagy nagyon fontosnak. Ennek oka talán az lehet, hogy a családban előforduló problémák esetében a lányoknak csaknem egyharmada vallott mindennapi anyagi gondokról, míg a fiúknak csupán egynegyede.²³

Mielőtt azonban elhamarkodottan úgy gondolnánk, hogy a nők mintánkban instrumentálisabb szemléletűek voltak férfitársaiknál, iménti eredményünk mellé állítsuk oda azt a másik kutatási tapasztalatot, hogy szembeszökően nagyobb arányban vélték fontosnak, hogy munkájukkal segíthessenek másokon. Láthatjuk továbbá, hogy a munka társa-

22 Koncz Katalin 2005. Női karrierjellemezők: esélyek és korlátok a női életpályán. In: *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon.* (szerk.: Palasik Mária – Sipos Balázs) Napvilág Kiadó, Budapest, pp. 57–77.

23 A kérdéstről lásd részletesebben: Fényes Hajnalka 2006. Férfiak és nők az érettségi utáni képzésben határon innen és határon túl. In: *Régió és oktatás. A „Regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete.* (szerk.: Juhász Erika) Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen, pp. 115–128.

dalmi hasznossága ugyancsak a számunkra volt fontosabb munkaérték. A női hallgatók munkaérték-preferenciáival kapcsolatban megfogalmazott harmadik hipotézisünk az volt, hogy nagyobb hányaduk elvárásai között szerepel, hogy leendő munkájuk érdekes legyen. Adatelemzésünk erre is bizonyítékkal szolgált: 97 százalékuk tartotta fontosnak ezt a munkaértéket, míg a férfihallgatóknak csak 93 százaléka. El kell azonban vetnünk azon hipotéziseinket, hogy a férfiak számára fontosabb lenne a munkahelyi előrejutás vagy az önálló munkavégzés lehetősége, hiszen ebben a tekintetben nem volt szignifikáns eltérés a két nem között.

Két munkaértékről nem ejtettünk még szót: az állás biztonságáról és a rugalmas munkaidőről. Közelítsünk ezekhez a nők oldaláról: az előbbit a férfiaknál lényegesebbnek, az utóbbit viszont – ugyancsak az előző csoporthoz viszonyítva – kevésbé fontosnak tartották. Az okok valószínűleg a nők – hipotézis-állításunk során leírt – munkaerőpiaci helyzetére, illetve a kiegyensúlyozott életvitelre való törekvésére vezethetőek vissza.

Összefoglalás

Ahogy a munkaattitűdökkel foglalkozó kutatásokból is láthattuk: a szociológia rendkívül sok szempontból vizsgálható területéről van szó. A kérdéskör empirikus megközelítése azonban a neveléstudomány számára is szolgálhat újdonsággal, amit a munkaerőpiaci változások hatásai által erőteljesen befolyásolt társadalmi csoport: a felsőoktatásban tanuló hallgatók érintettsége bizonyít. Mindenképpen szükségesnek látszik a korábban alkalmazott mérőeszközök felhasználása mind a vizsgálat lebonyolítása, mind az eredmények értelmezése során, mert csak az ily módon születő magyarázatok bizonyíthatják kutatási tapasztalataink valódi érvényességét, s biztosíthatják, hogy meglátásainkat összehaveghessük a problémakör kapcsán felmerülő kérdések megválaszolásával foglalkozó egyéb munkák következtetéseivel. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a munkaértékek fontosságának mérlegeltetése az általunk vizsgált hallgatói mintában is érdekes eredményeket hozott, s hogy e jellemzők a korábbi kutatások útmutatásainak figyelembevételével felállított vizsgálati dimenziók egy része mentén eltéréseket is mutattak. Elengedhetetlen volna ugyanakkor, hogy a különböző tényezők egymásra gyakorolt hatását is feltárjuk, hiszen a különbségeknek – vagy éppen ezek hiányának – az okai bizonyára ezekben rejlenek. Egynémely állítás vagy feltevés igazolásához is szükségesek lennének a további elemzések. Erre azonban sajnos a jelen tanulmány terjedelmi korlátai azonban nem adtak lehetőséget. Továbbá: a munkaértékekben bekövetkező igazi átalakulást feltehetően egy longitudinális vizsgálattal lehetne kimutatni, amely ugyanazon hallgatók munkaéletútját követi végig, például az egyetem kezdetétől a munka világában eltöltött első néhány évig. Eredményeim nyomán az is egyértelműnek látszik, hogy a munkaértékeket a tágabb, általánosabb értékstruktúra részeként érdemes kezelni, mert így derülhet fény arra, hogy milyen tényezők húzódnak meg az egyes munkaértékek fontosságának megítélésében, valamint arra is, hogy vajon – az ezzel ellentétes vélekedések ellenére – megőrzi-e központi jelentőségét a munkavégzés az életünkben, vagy valóban elmozdulások történnek majd ezen a területen is, mint ahogyan azt egyes teoretikusok feltételezik.

Kóródi Márta

Függelék

9. táblázat: A szubjektív és materiális munkaértékeket fontosnak és nagyon fontosnak ítélok aránya négy vizsgálati dimenzióban, %

	Teljes minta N=846	Nem		Intézmény típusa		Munkatapasztalat		Szülők iskolai végzettsége	
		Férfi N=285	Nő N=553	Egyetem N=373	Főiskola N=473	Van N=372	Nincs N=444	Nem felsőfokú N=451	Felsőfokú N=364
Egy állást, munkát sokféle szempontból ítélnénk meg. Számokra mennyire fontos az, hogy...									
1. magas legyen az elérhető kereset?	95,2	** 93,2	96,2	* 94,8	95,5	94,8	95,9	95,7	94,8
2. egy állás biztos legyen (kicsi az elbocsátás esélye)?	97,5	** 95,0	98,7	** 97,8	97,2	97,6	97,7	97,1	98,3
3. jó lehetőségek legyenek a munkahelyi előrelépésre?	88,1	88,9	87,5	** 85,5	90,1	86,3	89,0	86,9	89,2
4. olyan munka legyen, ahol az ember szabadon döntheti el, hogy a nap melyik szakaszában, illetve mely napokon dolgozik?	40,2	* 43,6	38,3	39,1	41,1	39,2	41,0	38,3	42,6
5. a munka érdekes legyen?	95,9	** 93,2	97,3	95,7	96,2	95,1	96,6	96,0	95,6
6. a munka hasznos legyen a társadalomnak?	77,6	*** 69,3	81,8	77,3	77,8	75,7	79,5	79,4	76,1
7. a legtöbb döntést önállóan hozhassa meg az ember?	67,6	68,7	66,8	65,8	69,1	70,1	64,7	67,5	67,5
8. a munka lehetőséget adjon arra, hogy segíthess másokon?	76,4	*** 61,3	84,0	74,0	78,3	72,4	79,0	78,7	73,8

* : a chi-négyzet szerinti szignifikáns kapcsolat erőssége

Iskolai légkörvizsgálat nyolc debreceni gimnáziumban

Legtöbbünkben élnek emlékek élnek az iskoláról, ahol tanultunk, a tanárainkról, akik tanítottak. Emlékezetesek maradtak a falak, a bejárat, a termek, a férfi és női tanárok, akik biológiát, történelmet, idegen nyelvet vagy matematikát tanítottak nekünk. Talán megtapasztalják azt is, hogy ha belépünk egy gimnáziumi épületbe, akkor már az első negyed óra után tudnánk véleményt formálni az intézményről, noha korábban talán semmiféle előzetes tapasztalatunk nem volt róla. Tanulmányunk első részében kísérletet teszünk arra, hogy mindazt, amit mi magunk is megtapasztaltunk iskolai éveink alatt, vagy efféle helyzetekben érzünk, tudományosan is megfogalmazzuk. A szakirodalom bemutatásánál elsősorban amerikai és német szerzők műveire hivatkozunk, és az általuk definiált fogalmi kereteket használjuk.

A tanulmány második részében saját feltáró kutatásunk eredményeit mutatjuk be, amelyet 2005 tavaszán készítettünk debreceni középiskolákban. A gazdag anyagnak két általunk legérdekesebbnek ítélt részével foglalkozunk alaposabban, amely várhatóan közelebb viszi az olvasót a különböző fenntartásban működő gimnáziumok világához.